

Байсубанова А. К.

К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университети, педагогика жана психология кафедрасы, ага окутуучу

Байсубанова А. К.

Бишкекский государственный университет им. К. Карасаева, кафедра педагогики и психологии, старший преподаватель

Baysubanova A. K.

Bishkek State University K. Karasayev, Department of Pedagogy and Psychology, Senior Lecturer

**ЖОЖДО СТУДЕНТТЕРДИН ТОЛЕРАНТТУУЛУК МАДАНИЯТЫН
КАЛЫПТАНДЫРУУ БОЮНЧА ПЕДАГОГИКАЛЫК ЭКСПЕРИМЕНТТИН
ЖЫЙЫНТЫКТАРЫ
РЕЗУЛЬТАТЫ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО ЭКСПЕРИМЕНТА ПО ФОРМИРОВАНИЮ
КУЛЬТУРЫ ТОЛЕРАНТНОСТИ СТУДЕНТОВ В ВУЗЕ
THE RESULTS OF A PEDAGOGICAL EXPERIMENT ON THE FORMATION
OF A CULTURE OF TOLERANCE OF STUDENTS AT THE UNIVERSITY**

Аннотация: Бул макаланын мазмуну жогорку окуу жайындагы студенттер арасында толеранттуулук маданиятын өнүктүрүүгө багытталган педагогикалык экспериментке талдоо болуп саналат. Изилдөөнүн жүрүшүндө инновациялык методдор жана педагогикалык ыкмалар, анын ичинде тренингдерди, топтук дискуссияларды уюштуруу колдонулду. Авторлор колдонулган педагогикалык методдордун студенттердин толеранттуулук деңгээлине тийгизген оң таасирин тастыктаган анкеталардын жана байкоолордун натыйжаларын көрсөтүшөт. Жыйынтыктап айтканда, ачык жана сыйлуу коомду калыптандыруу үчүн ушул сыяктуу педагогикалык программаларды жогорку билим берүүнүн окуу процессине интеграциялоонун маанилүүлүгү баса белгиленет.

Аннотация: Данная статья представляет собой анализ педагогического эксперимента, направленного на развитие культуры толерантности среди студентов в высшем учебном заведении. В ходе исследования были применены инновационные методы и педагогические подходы, включая организацию тренингов, групповых дискуссий. Авторы представляют результаты анкетирования и наблюдений, подтверждающие положительное воздействие примененных педагогических методов на уровень толерантности среди студентов. В заключении, подчеркивается важность интеграции подобных педагогических программ в учебный процесс высшего образования для формирования открытого и уважительного общества.

Abstract: This article is analysis of a pedagogical experiment aimed at developing a culture of tolerance among students at a higher educational institution. In the course of the research, innovative methods and pedagogical approaches were applied, including the organization of trainings, group discussions. The authors present the results of questionnaires and observations confirming the positive impact of the applied pedagogical methods on the level of tolerance among students. In conclusion, the importance of integrating such pedagogical programs into the

educational process of higher education for the formation of an open and respectful society is emphasized.

Негизги сөздөр: натыйжа; педагогикалык эксперимент; калыптандыруу; толеранттуулук маданияты; студенттер; жогорку окуу жай; педагогикалык шарттар; деңгээлдер.

Ключевые слова: результат; педагогический эксперимент; формирование; культура толерантности; студенты; высшее учебное заведение; педагогические условия; уровни.

Keywords: result; pedagogical experiment; formation; culture of tolerance; students; higher education institution; pedagogical conditions; levels.

Эксперименттин калыптандыруучу этабы К. Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университетинин «Социалдык педагог», «Башталгыч билим берүүнүн методикасы», «Мектепке чейинки билим берүү», «Логопедия» адистиктери боюнча ишке ашырылган. 2018-2023-жылдар аралыгындагы экспериментке 1-2-курстун күндүзгү бөлүмүнүн 235 студенти катышты. Студенттик чөйрөдө толеранттуулук маданиятын калыптандыруу боюнча педагогикалык шарттарды түзүү психологиялык-педагогикалык циклдин айрым дисциплиналарын изилдөөнүн алкагында өттү. Калыптандыруучу этаптын натыйжасы толеранттуулуктун мазмунун изилдөө менен байланышкан татаалыраак түшүнүктөрдү кабыл алууга студенттердин даярдыгынын деңгээли толеранттуулук компоненттеринин көрсөткүчтөрүнүн өсүшүнүн мазмуну менен тастыкталаарын көрсөттү.

Студенттердин көпчүлүгү толеранттуулук маданиятынын маңызын жана маанисин, анын өз чөйрөсүндөгү гана максатын эмес, ошондой эле толеранттуулук кубулуштарын зарыл интегративдик касиет катары түшүнө алышты, ал аркылуу адамдардын ортосундагы өз ара мамилелердин адекваттуу формалары өркүндөтүлөт. Толеранттуулук технологияларын изилдөө процессинде студенттер инсандар аралык мамилелердин маанилүүлүгүн түшүнө башташты. Окуянын жагдайларын, талдоо ыкмасын түшүнүү менен, толеранттуу билим берүүнү окутуунун ар түрдүү формаларына катышуу менен, толеранттуу өз ара аракеттенүүнүн ролун адекваттуу инсанга мүнөздүү табигый мыйзам ченемдүүлүк катары баалоо менен, чындыкты аргументтөө жана сындоо жөндөмү менен бирге, студент ачык, коммуникативдүү, эмпатиялуу, боорукер жана жоопкерчиликтүү болушу керек [7, 45-6.].

Бул инсандык сапаттар туруктуулуктун негизги компоненттерине киргизилген. Толеранттуулук баалуулуктарын өздөштүрүү боюнча окуу, илимий материалдарды талдоодо студенттер окутуучулардын активдүү көмөктөшүүсү менен адамдын психикасынын толеранттуулук көрүнүштөрүнө окшош кызыктуу көрүнүштөрүн көрсөтө алышты, адамдын инсандар аралык мамилелерде гендердик, балалык жана карылык толеранттуулукту түшүнүүдөгү парадоксалдуу учурларды белгилей алышты. Алардын көпчүлүгү толеранттуулуктун калыптанышында инерттүүлүктү, токтоолукту, жашырындыкты, сактыкты, шектенүүнү, ишенбестикти жеңүүдө толеранттуулук технологиясынын ар түрдүү ыкмаларынын маанисин белгилөө менен адамдын жеке көз караштарын, чөйрөдөгү мүнөздөрүн жарым-жартылай өзгөртүүгө тийиш болгон жеке касиеттерин түшүндүрүүгө даяр болушкан [6, 106-6.].

Калыптыруу этабынан кийин статистикалык анализдин жардамы менен биз баштапкы абалдан айырмаланып, олуттуу өзгөрүүлөрдү аныктай алдык. Толеранттуулук маданиятын калыптандыруу төмөнкү учурларда:

– толеранттуу билим берүүнүн маанилүү аспекти катары толеранттуулук баалуулуктарын өнүктүрүү багытында психологиялык-педагогикалык жана гуманитардык сабактарды изилдөө процессинде ишке ашырылуучу биринчи педагогикалык шартты ишке ашырууда;

– «Толеранттуулук маданиятын калыптандыруу технологиясы» атайын курсун өздөштүрүү процессинде ишке ашырылуучу педагогикалык шартты ишке ашырууда;

– изилдөө жөндөмдүүлүгүн өнүктүрүү менен толеранттуулук маданиятынын билимдерин, көндүмдөрүн жана адаттарын өздөштүрүүдө;

– Педагогикалык билим берүү факультети тарабынан жүргүзүлүп жаткан өнүктүрүү программасын ишке ашырууда натыйжалуу болот деген жыйынтыкка келдик [3, 13-б.].

Берилген анализ көрсөткөндөй, толеранттуулуктун жогорку деңгээлине ээ болгон студенттердин үлүшү инсандык компонентте 55,55%га өскөн, бул экспериментке чейинкиге көрсөткүчтөн 14%га көп. Инсандык-мотивациялык компонент боюнча жыйынтык айлана-чөйрөдөгү психологиялык климат жеке сапаттарга көз каранды деген ишенимдин өсүп жаткандыгын көрсөтөт, боорукердик, ачыктык, коммуникабелдүүлүк – бул, биринчи кезекте, жамааттын ар бир мүчөсүнүн жашоо-турмушу үчүн зарыл болгон психикалык ден соолукту сактоо максатында позитивдүү кырдаалды түзүүнү каалоо. Студенттер бул инсандык сапаттарды толеранттуулук менен байланыштырышкан, анткени толеранттуу көрүү, ой жүгүртүү маданиятына ээ болгон студент толеранттуу мамилелерге жөндөмдүү.

Орто деңгээлдеги студенттер мамилелерди кабыл алууну каалабайт, алардын маанилүүлүгүн жокко чыгарбаса да, өз кызыкчылыгын издөө менен алек, алардын проценти 31,30%дан 38,46%ке өстү. Алар маселелерди жеке кызыкчылыктарынын негизинде чечишкен, алардын кызыкчылыктарына жооп берген нерселерге чоң маани беришкен, көбүрөөк рационалдуу баа беришкен, башка ойго толеранттуу мамиле катары толеранттуу мамилелердин ролун түшүнүшкөн. Балдар жамааттык эмгектин артыкчылыктарын аңдап, өз тандоолору боюнча отчет берип, бири-бирине карата өз ойлорун объективдүү билдирүүгө аракет кылышты, толеранттуу мамилелерди адамдык сапат катары эмес, максатка жетүү каражаты катары түшүнүштү.

Эң чоң натыйжага тажрыйбалык-эксперименталдык иштин башталышында толеранттуулук деңгээли төмөн болгон студенттер жетишти. Алардын саны 11% га кыскарган; экспериментке чейин 16,23%, эксперименттен кийин 5,23% болгон. Студенттер толеранттуу мамилелерсиз жагымдуу мамилелерди түзүү мүмкүн эмес экендигин, чечимдерди кабыл алууда толеранттуу ишеним маанилүү ролду ойной тургандыгын түшүнүштү. Алар билим берүү чөйрөсүндө ачык-айкындуулукка, мамилечилдикке баа беришти.

Студенттердин толеранттуулук маданиятын өнүктүрүүнүн жогорку көрсөткүчү болуп таанып-билүү жөндөмдүүлүгүнүн жогорулашы саналат; таанып-билүү активдүүлүгүнүн өсүшү 56,41 % көрсөттү, экспериментке чейин 24,78% болгон, студенттердин таанып-билүү жөндөмдүүлүгүн баалоо 30% га жогорулады. Студенттердин талдоо жүргүзүү, жалпы маанини жалпылоо, негизги жана кошумча нерселерди бөлүп көрсөтүү жөндөмүн акырындык менен өздөштүрүү бир топ ийгиликтүү болду. Логикалык жөндөмдүүлүктү өнүктүрүү студенттин толеранттуу мамилелердин ролу жөнүндө билимин кеңейтүүгө, айлана-чөйрөдөгү толеранттуу мамилелердин маанилүүлүгүн белгилөөгө жана толеранттуу мамилелер маданиятынын артыкчылыктарын ишке ашырууга мүмкүндүк берерин да белгилей кетүү керек.

Орточо көрсөткүч баштапкы 28,46% 6%га, андан кийин 34,47%дан га өстү. Бул көрсөткүч студенттердин инсандык өнүгүүсүндө толеранттуу дүйнө тааным боюнча билими жетишсиз экендигин, айлана-чөйрөдөгү толеранттуу мамилелердин маанилүүлүгүн көрсөтүп турат. Өзүнүн позициясын түшүндүрүүдө субъективдүү себептерди түшүнүү жөндөмү жетишсиздиги, диалогдук көндүмдөрдүн өнүкпөгөндүгү байкалат, бул студенттин башканын позициясына сын көз карашта болуу жөндөмүн олуттуу чектөөдө. Студенттер текстти талдоо сабактарында көбүнчө когнитивдик кызыгуунун деңгээлин көрсөткөн себеп-натыйжа байланыштарын издөөдөн качышат. Баштапкы көрсөткүчтөн төмөн көрсөткүч 28,20%ды түзүп, ал 11,96%га кыскарган. Бул башка бирөөнүн оюна адекваттуу мамиле кылууну, чечилип жаткан көйгөйгө кирүүнүн зарылдыгын түшүнүүнү, коюлган милдеттерди кабыл алууну, маселенин мазмунун түшүнүүнү, бирок жооп берүүгө мүмкүн болбосо, башкалардын пикирин угууну, толеранттуу колдоо маданиятын сактоону күбөлөндүрөт. Бул көрсөткүчтөр берилген багытта билимди өздөштүрүү маданиятын калыптандыруучу толеранттуулук технологиясы боюнча максатка багытталган иштин маанилүүлүгүн тастыктап турат [2, 32-б.].

Демек, студенттердин 51,28%ы айлана-чөйрөдөгү толеранттуу мамилелердин маанилүүлүгүн билдиришкен, баштапкы көрсөткүч 20,51%ды түзгөн. Бул достук мамилелердин маңызын «жакшы мамиле» катары гана эмес, башка адамдын психикалык жана физикалык абалын сактоонун, ар кандай кырдаалдарда боорукердикти жана ырайымдуулукту көрсөтүүнүн табигый үлгүсү катары мамилелерди түшүнүүнү билдирет.

Эмпатиялык мамилелердин орточо көрсөткүчү болгон студенттердин саны 25,55% ды түздү, баштапкы көрсөткүч 40,17% болгон, бул көрсөткүч чөйрөдө маңыздуу мамилелердин бар экендигин көрсөтүп турат, бул студенттердин татаал кырдаалдарды түшүндүрүүсүндө, толеранттуу мамилелерге маани берген оозеки сөздөрдү колдонууда айкыныраак байкалат.

Студенттердин толеранттуу өз ара аракеттенүүнү белгилүү бир тапшырманы аткаруунун шарты катары же гуманисттик принциптерди сактоо катары кабыл аларын аныктоо маанилүү болгон. Белгилей кетсек, орто деңгээлдеги студенттер гумандуулуктун маанисин толеранттуулук менен аныкташкан. Төмөнкү көрсөткүч 8,54%ды түзгөн, баштапкы деңгээл – 20,51% болгон. Студенттер интеллектуалдык, инсандык жана эмпатиялык жактан калыптанбагандыктан, толеранттуу өз ара аракеттенүүнүн маңызын жетиштүү түрдө аныктай алышкан эмес.

Жүрүм-турум компонентин анализдөөгө киришүүдө, төмөнкү деталды тактоо керек: көптөгөн булактарда жүрүм-турум компоненти иш-аракет компоненти менен аныкталат, анткени жүрүм-турум бул ар кандай кырдаалдарда субъекттин иш-аракеттери гана эмес, ошондой эле белгилүү бир тапшырманы аткаруудагы аракеттер болуп саналат. Бул интерпретациядан кийин шарттарды ишке ашыруу төмөнкү деңгээлдерди көрсөттү: студенттердин 84% толеранттуулукту жоопкерчилик катары карашты; эсселеринде кээ бир студенттер аларды наристеликтен жана балалыктан «ажыраткан» сезимдерди белгилешти; толеранттуу иш-аракеттерди боорукердикке жана кайрымдуулукка жакындык катары түшүнгөн студенттер болгон [4, 103-б.].

Практикалык тапшырмаларды аткарууда биргелешкен иштин башында пайда болбогон өз ара жардамдашуунун табигый активдешүүсү байкалган, ошондой эле ар бир студент жолдошунун пикирине көбүрөөк көңүл бура баштаган. Дискуссиялардын жүрүшүндө студенттер өз ой-пикирлерин ачык гана билдирбестен, кепте татаал туюнтмаларды так жана даана колдоно башташты. Бул профессионалдык терминологиялар

жана алардын максаттары гана эмес, инсандар аралык мамилелердеги толеранттуулук маданияты темасына байланыштуу татаалыраак түшүнүктөрдү жана категорияларды көрсөтүү үчүн колдонулган семантикалык туюнтмалар.

Студенттер ден соолугунун мүмкүнчүлүгү чектелген балдар менен иштөөдө толеранттуулук маданиятынын маанилүүлүгүн так түшүнүшүп, социалдык-педагогикалык ишмердүүлүктө педагогикалык толеранттуулуктун зарылчылыгын баалашты. Студенттик чөйрөдө улуттук аң-сезимди өнүктүрүүдө жарандык жоопкерчиликти калыптандыруунун шарты катары социалдык толеранттуулуктун баалуулугун түшүнүү ж. б. байкалган.

Калыптандыруучу этаптын натыйжасы толеранттуулуктун мазмунун изилдөө менен байланышкан кыйла татаал түшүнүктөрдү кабыл алууга студенттердин даярдыгынын деңгээли толеранттуулук компоненттеринин көрсөткүчтөрүнүн өсүшүнүн мазмуну менен тастыкталаарын көрсөттү. Студенттердин көпчүлүгү тийиштүү деңгээлде толеранттуулук маданиятынын маңызын жана маанисин, анын өз чөйрөсүндө гана эмес, ошондой эле толеранттуулук феноменин зарыл интегративдик касиет катары түшүнө алышты, ал аркылуу адамдар ортосундагы өз ара мамилелердин адекваттуу формалары өркүндөтүлөт [5, 97-б.].

Колдонулган адабияттар:

1. Долинина, И. Г. Формирование толерантности как неотъемлемый компонент гражданско-информационной парадигмы образования // Высшее образование сегодня. – 2015. – № 7. – С. 32-34.
2. Комогоров П. Ф. Формирование толерантности в межличностных отношениях студентов вуза: автореф. ... канд. пед. наук. – Курган. 2000. – 23 с.
3. Ма Дюань. Воспитание толерантности у студентов гуманитарных факультетов в процессе внеаудиторной работы (на материале вузов Кыргызской Республики): дис. ... канд. пед. наук. – Бишкек, 2023. – 200 с.
4. Мамырова, М. И. Педагогические условия формирования ценностных ориентаций студентов средствами народных традиций: дис. ... канд. пед. наук. – Бишкек. 2019. – 230 с.
5. Мубинова З. Ф. Педагогика этничности и толерантности: теория, практика, проблемы. – Уфа, 2000. – 220 с.
6. Мусаев, К. Н. Формирование толерантности у студентов педагогического колледжа во внеучебной деятельности: дис. канд. наук. – Махачкала, 2013. – 168 с.

УДК 378.1

DOI 10.33514/ВК-1694-7711-2023-2(1)-35-40

Балтиева Р. Ю.

Казак улуттук аялдар педагогикалык университети, улук окутуучу, Казакстан

Балтиева Р. Ю.

Казахский национальный женский педагогический университет, старший преподаватель, Казахстан

Baltieva R. Yu.

Kazakh national women's pedagogical university, Senior Lecturer, Kazakhstan